

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA

**GUIES PER A UNA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA
AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE**

Montserrat Ribas Bisbal

AQUESTA COL·LECCIÓ DE GUIES ESTÀ IMPULSADA PEL GRUP DE TREBALL D'IGUALTAT DE GÈNERE DE LA XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Elena VILLATORO BOAN, presidenta de la Comissió d'Igualtat i Conciliació de Vida Laboral i Familiar, Universitat Abat Oliba CEU

Mª José RODRÍGUEZ JAUME, vicerectora de Responsabilitat Social, Inclusió i Igualtat, Universitat d'Alacant

Cristina YÁÑEZ DE ALDECOA, coordinadora del Rectorat en Internacionalització i Relacions institucionals, Universitat d'Andorra

Joana GALLEGO AYALA, directora de l'Observatori per a la igualtat, Universitat Autònoma de Barcelona

M. Pilar RIVAS VALLEJO, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Barcelona

Ruth María ABRIL STOFFELS, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat CEU Cardenal Herrera

Ana M. PLA BOIX, delegada del rector per la Igualtat de Gènere, Universitat de Girona

Esperança BOSCH FIOL, directora i coordinadora de l'Oficina per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, Universitat de les Illes Balears

Consuelo LEÓN LLORENTE, directora de l'Observatori de Polítiques Familiars, Universitat Internacional de Catalunya

Mercedes ALCAÑIZ MOSCARDÓ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Jaume I

Anna ROMERO BURILLO, directora del Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones, Universitat de Lleida

María José ALARCÓN GARCÍA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Miguel Hernández d'Elx

MARIA OLIVELLA QUINTANA, directora del Grup d'Igualtat de Gènere, Universitat Oberta de Catalunya

Dominique SISTACH, responsable de la Comissió d'Igualtat d'Oportunitats, Universitat de Perpinyà Via Domitia

Sílvia GÓMEZ CASTÁN, tècnica d'Igualtat del Gabinet d'Innovació i Comunitat, Universitat Politècnica de Catalunya

M. Rosa CERDÀ HERNÁNDEZ, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Politècnica de València

Tània VERGE MESTRE, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Pompeu Fabra

Maite SALA RODRÍGUEZ, tècnica de relacions internacionals i estudiants, Universitat Ramon Llull

Inma PASTOR GOSÁLVEZ, directora de l'Observatori de la Igualtat, Universitat Rovira i Virgili

Amparo MAÑÉS BARBÉ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de València

Anna PÉREZ I QUINTANA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Edita XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Edifici Àgora Universitat Jaume I · Campus del Riu Sec · 12006 Castelló de la Plana

<http://www.vives.org>

ISBN: 978-84-09-05888-4 · DL: CS 1043-2018

LLIBRE SOTA UNA LICÈNCIA CREATIVE COMMONS BY-NC-SA.

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
01. INTRODUCCIÓ	8
02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS	9
03. PROPOSTES GENERALS PER INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA	11
04. BONES PRÀCTIQUES	14
CAS 1	14
Objectius	14
Presentació del cas	14
Proposta de treball	15
Resultats d'aprenentatge	15
CAS 2	16
Objectius	16
Presentació del cas	16
Proposta de treball	17
Resultats d'aprenentatge	17
CAS 3	17
Objectius	17
Presentació del cas	18
Proposta de treball	19
Resultats d'aprenentatge	19
05. RECURSOS DOCENTS	20

06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE	22
07. EINES DE CONSULTA	25
Enllaços a guies docents d'assignatures relacionades amb «gènere» i «llenguatge»	25
Assignatures de Grau	25
Assignatures de Màster/Postgrau	25
Glossari	26
08. PER A APROFUNDIR	30

PRESENTACIÓ

Què és la perspectiva de gènere i quina rellevància té en la docència dels programes de grau i de postgrau? Aplicada a l'àmbit universitari, la perspectiva de gènere o *gender mainstreaming* és una política integral per promoure la igualtat de gènere i la diversitat en la recerca, la docència i la gestió de les universitats, tots ells àmbits afectats per diferents biaixos de gènere. Com a estratègia transversal, implica que totes les polítiques tinguin en compte les característiques, necessitats i interessos tant de les dones com dels homes, tot distingint els aspectes biològics (sexe) de les representacions socials (normes, rols, estereotips) que es construeixen culturalment i històricament de la feminitat i la masculinitat (gènere) a partir de la diferència sexual.

La Xarxa Vives d'Universitats (XVU) promou la cohesió de la comunitat universitària i reforça la projecció i l'impacte de la universitat en la societat impulsant la definició d'estratègies comunes, especialment en l'àmbit d'acció de la perspectiva de gènere. És oportú recordar que les polítiques que no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, són cegues al gènere, no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. Això també és aplicable a la docència universitària, a través de la qual oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i intervenir-hi en el futur des de l'exercici professional, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica i busquem fomentar l'esperit crític.

Una transferència de coneixement a les aules sensible al sexe i al gènere comporta diferents beneficis, tant per al professorat com per a l'alumnat. D'una banda, en aprofundir en la comprensió de les necessitats i comportaments del conjunt de la població s'eviten les interpretacions parcials o esbiaixades, tant a nivell teòric com empíric, que es produeixen quan es parteix de l'home com a referent universal o no es té en compte la diversitat del subjecte dones i del subjecte homes. D'aquesta manera, incorporar la perspectiva de gènere millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions (re)produïdes.

D'altra banda, proporcionar a l'alumnat noves eines per identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere contribueix a desenvolupar el seu esperit crític i a adquirir competències que li permeten evitar la ceguesa al gènere en la seua pràctica professional futura. Així mateix, la perspectiva de gènere permet al professorat prestar atenció a les dinàmiques de gènere que tenen lloc en l'entorn d'aprenentatge i adoptar mesures que assegurin que s'atén a la diversitat d'estudiants.

El document que teniu a les mans és fruit del pla de treball bianual 2016-2017 del Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU, centrat en la perspectiva de gènere en la docència i la recerca universitàries. En una primera fase, l'informe *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives: Situació actual i reptes de futur* (2017), coordinat per Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra) i Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), va constatar que la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència universitària seguia sent un repte pendent, malgrat el marc normatiu vigent a nivell europeu, estatal i dels territoris de la XVU.

Un dels principals reptes identificats en aquest informe per superar la manca de sensibilitat al gènere dels currículums dels programes de grau i de postgrau era la necessitat de formar al professorat en aquesta competència. En aquesta línia, s'apuntava la necessitat de comptar amb recursos docents que ajuden el professorat a fer una docència sensible al gènere.

Així, en una segona fase, s'ha elaborat el recurs *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*, sota la coordinació de Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra). En conjunt, s'han elaborat onze guies, incloent-hi entre una i quatre guies per àmbit de coneixement, que s'han encarregat a professores expertes en l'aplicació de la perspectiva de gènere a la seua disciplina de diferents universitats:

ARTS I HUMANITATS:

HISTÒRIA: Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

HISTÒRIA DE L'ART: M. Lluïsa Faxedas Brujats (Universitat de Girona)

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA: Montserrat Ribas Bisbal (Universitat Pompeu Fabra)

FILOSOFIA: Sonia Reverter-Bañón (Universitat Jaume I)

CIÈNCIES SOCIALS I JURÍDIQUES:

DRET I CRIMINOLOGIA: M. Concepción Torres Díaz (Universitat d'Alacant)

SOCIOLOGIA, ECONOMIA I CIÈNCIA POLÍTICA: Rosa M. Ortiz Monera i Anna M. Morero Beltrán (Universitat de Barcelona)

EDUCACIÓ I PEDAGOGIA: Montserrat Rifà Valls (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES:

FÍSICA: Encina Calvo Iglesias (Universidade de Santiago de Compostela)

CIÈNCIES DE LA VIDA:

MEDICINA: M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)

PSICOLOGIA: Esperanza Bosch Fiol i Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

ENGINYERIES:

CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ: Paloma Moreda Pozo (Universitat d'Alacant)

Aprendre a incorporar la perspectiva de gènere en les assignatures impartides no implica res més que una reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau. Per poder revisar les vostres assignatures des d'aquesta perspectiva, a les *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere* trobareu recomanacions i indicacions que cobreixen tots aquests elements: objectius, resultats d'aprenentatge, continguts, exemples i llenguatge utilitzats, fonts seleccionades, mètodes docents i d'avaluació i gestió de l'entorn d'aprenentatge. Al cap i a la fi, incorporar el principi d'igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

Teresa Cabruja Ubach, M. José Rodríguez Jaume i Tània Verge Mestre,
coordinadores

01. INTRODUCCIÓ

Montserrat Ribas Bisbal, professora de la Universitat Pompeu Fabra, recull en aquesta guia un ampli ventall de recomanacions per introduir la perspectiva de gènere en la docència de la filologia i la lingüística. A través de la docència oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i les relacions socials, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica així com perseguim posar en pràctica la participació i l'esperit crític. Com es posa de manifest en aquesta guia, sense una reflexió sobre els biaixos de gènere que poden estar presents en l'exercici de la nostra docència el professorat pot contribuir a reforçar i perpetuar la desigualtat de gènere.

Per aquest motiu, la guia comença amb una discussió dels aspectes que marquen la **ceguesa al gènere** de les disciplines treballades en aquesta guia i les seues implicacions (segon apartat). En aquest sentit, s'assenyala com aquestes disciplines han tendit a desvincular la llengua de la vida social dels parlants, malgrat que la llengua no és aliena a les representacions del món que prevalen a la societat.

A continuació la guia desenvolupa diferents eines per tal d'ajudar el professorat a realitzar una docència sensible al gènere. D'una banda, s'ofereixen **propostes generals** per incorporar la perspectiva de gènere en la docència (tercer apartat). Per fer-ho, es problematitza i destaca el paper que juga el gènere en la llengua. D'altra banda, es presenten propostes concretes per introduir la perspectiva de gènere a la docència en les disciplines esmentades. S'ofereix un seguit de **bones pràctiques** que comprenen continguts i resultats d'aprenentatge en la filologia i la lingüística (quart apartat). La guia també inclou diferents **recursos docents** (cinqué apartat) i proporciona indicacions sobre com el professorat pot ajudar l'alumnat a incorporar la **perspectiva de gènere en la recerca**, especialment en els TFG o TFM (sisé apartat). Així mateix, es recullen diferents **eines de consulta**, com pàgines webs, glossari de conceptes i enllaços a guies docents, que poden servir d'exemple (seté apartat), i es presenten algunes referències bibliogràfiques **per a aprofundir** en el procés de reflexió sobre com impartir una docència sensible al gènere (vuité apartat).

02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS

En l'àmbit de la filologia i de la lingüística el gènere s'ha treballat gairebé únicament des d'una perspectiva gramatical. És a dir, com una «forma» mitjançant la qual s'expressa la condició de masculí o de femení que s'atribueix a les unitats lèxiques i les seues possibles combinacions. Aquesta posició parteix del postulat que les relacions entre el codi (sistema lingüístic) i allò que el codi representa són arbitràries. Reduir el concepte de «gènere» a aquest plantejament equival a desvincular la llengua de la vida social dels parlants i a considerar-la un sistema de signes abstracte que no es veu afectat per les formes d'organització socio-cultural de les comunitats humanes. No resulta, per tant, estrany que aquests plantejaments hagen generat posicionaments crítics. A partir dels anys 70, l'activisme feminista ha fet observar que la llengua no és aliena a les representacions del món que proposa el pensament dominat i que, per tant, reproduïx els esquemes androcèntrics, sexistes i patriarcals que articulen l'ordre social.

Entendre les llengües com a sistemes de signes i regles que no mantenen cap correspondència amb els sistemes d'organització social, fa que qui s'ha encarregat de confeccionar gramàtiques i diccionaris no haja considerat, fins ara, la conveniència de qüestionar regles i significats que ignoren, invisibilitzen o menystenen les dones i altres identitats subalternes. Per aquesta raó, malgrat la prolífica recerca duta a terme en aquest àmbit, majoritàriament per part de dones investigadores, la perspectiva de gènere continua sent gairebé sempre ignorada. I el mateix succeeix en la docència, on el fet que el professorat siga majoritàriament femení no sembla que tinga incidència en la introducció de propostes d'usos lingüístics més igualitaris.

No obstant això, cal remarcar que l'interès d'alguns col·lectius vinculats als estudis feministes per canviar aquesta situació discriminatòria ha fet possible mostrar com moltes de les entrades de diccionaris normatius (DREA, DIEC) reproduïen significats sexistes, androcèntrics i patriarcals i s'ha pressionat perquè se'n feren revisions i actualitzacions. Actualment, tant el DREA com el DIEC han estat revisats, pel que fa a la perspectiva de gènere, cosa que no equival a què s'hagen esborrat completament aquests trets de les seues entrades (veg.: Lledó, 1998, 1999, 2005). També han estat aquests col·lectius els que s'han mostrat partidaris d'introduir canvis gramaticals per evitar construccions –com per exemple, l'ús indiscriminat del masculí genèric– que invisibilitzen altres expressions del gènere.

Potser el subàmbit en què s'han fet més recerques sobre la variable de gènere en el llenguatge, ha estat el de l'anàlisi del discurs i de la comunicació. Robin

Lakoff, als anys 70, observava que homes i dones parlen de manera diferent i entenia que els homes es comunicaven de manera més assertiva que les dones que, segons ella, s'expressaven de manera més insegura. Més endavant, els trets que s'havien interpretat com a «inseguretat» van ser interpretats com a mostra de «cortesia» o com a maneres més «empàtiques» de parlar (Coates 1988, 1996, Holmes 1995) i, progressivament, aquest debat ha anat donant lloc a posicionaments i controvèrsies que, ja siga en l'àmbit de la docència o en el de la recerca, són difícilment defugibles.

03. PROPOSTES GENERALS PER INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA

La llengua és el sistema simbòlic que ens permet l'accés al món i, per consegüent, és l'instrument transversal mitjançant el qual es construeix el contingut de les distintes disciplines. La llengua és, certament, l'espai de la «representació», però és també l'espai de la «interacció». És a dir, és el lloc on es fa possible la comunicació i la sociabilitat humanes. Des d'una perspectiva de gènere, es proposa, doncs, prestar atenció a:

1. La normativa lingüística: el concepte de gènere no es pot reduir només a una forma gramatical, sobretot quan fa referència a éssers sexuals, sinó que remet necessàriament a alguna cosa externa a la llengua. Les regles gramaticals que regulen la construcció normativa del gènere en una llengua no han emergit del no-res sinó que són l'expressió d'un pensament normatiu –per tant, androcèntric i patriarcal– que articula i sosté l'ordre social establert. Actuar sobre la normativa lingüística és, doncs, actuar sobre la construcció i reproducció d'una manera d'entendre el món per mirar de transformar-la. Proposar, com fan grups polítics com les CUP, d'utilitzar el femení, com a forma genèrica, en lloc del masculí, és mostrar que s'aposta per una reparació de les desigualtats de gènere que el sistema continua reproduint.

2. Les interaccions socials: els éssers humans necessitem interaccionar socialment. Hi ha interaccions més espontànies, com les converses col·loquials, i altres més regulades, com les interaccions institucionals. En totes, però, sembla ser que dones i homes actuem a partir de patrons culturalment interioritzats. Si observem aquestes interaccions en detall, tant les que són més espontànies com les que ho són menys, o no ho són, ens adonem que reproduïxen jerarquies de gènere. Cal prestar, doncs, atenció a: quins rols s'assignen els participants (lideratge, expertesa, suport, etc.) en una conversa?, qui té el capital verbal?, qui introdueix el tema?, de què es parla? quin tipus d'enunciats són més recurrents en cada cas? com es produeixen les transicions dels torns de paraula?, com es gesticula?, quin espai ocupa cadascú?, com s'hi expressa la cortesia?, etc. Si mirem de respondre aquestes preguntes en les interaccions que observem en el nostre entorn, ja siga familiar, social, laboral o institucional, ens adonarem que dones i homes no ens expressem de la mateixa manera ni ocupem les mateixes posicions. I, òbviament, no rebem les mateixes valoracions.

3. La construcció dels relats socials: els grups humans donem sentit al món que ens envolta i, per fer-ho, ens valem de l'estructura narrativa. La narració (el relat) és la forma bàsica mitjançant la qual els individus i els col·lectius s'expliquen els esdeveniments que els toca viure. Només cal observar com els mitjans de comunicació presenten les notícies per adonar-nos que la manera com seleccionen i caracteritzen els protagonistes, i organitzen el relat, té una forta incidència cognitiva. Des d'una perspectiva de gènere, és interessant doncs observar: quantes notícies, ja siguin de premsa o d'informatius de ràdio i televisió, estan protagonitzades per dones?, amb quins temes se les relaciona?, apareixen com a subjectes actius o passius?, si són subjectes actius, quin tipus d'accions fan?, com són valorades aquestes accions? etc. Probablement, aquesta observació farà que ens adonem que, altra vegada, es reproduïxen els patrons culturals de sempre i que les dones apareixen com una alteritat subalterna (Spivak, 1994). També convé adonar-se que no són només els relats dels mitjans els que reproduïxen aquests patrons i observar com apareixen representades les dones en els relats culturals, docents, científics, polítics, esportius, publicitaris, etc.

Pel que fa a les pedagogies mitjançant les quals intentem treballar continguts i habilitats lingüístiques i comunicatives des d'una perspectiva de gènere, proposem:

- Reflexionar sobre el funcionament del grup. El grup és un sistema que afecta els components que l'integren i, a la vegada, és afectat per la conducta dels seus components. S'hi produeix, per tant, una influència recíproca. Observar quines són les representacions, valors i creences dominants, en el grup, sobre les identitats de gènere, i les pràctiques interaccionals que se'n deriven, ens permet prendre consciència de quines són les posicions dominants i quines reparacions caldria plantejar.
- Resignificar les pràctiques comunicatives. Davant el tracte pejoratiu que les habilitats de parla de les dones («xafarderes», «galliners», «fer safareig», etc.) han rebut des de l'androcentrisme dominant, valorar-les i mostrar-ne l'aspecte positiu: més sociabilitat, més capacitat per expressar les emocions, menys rigidesa, etc.
- Visibilitzar les aportacions que han fet les dones en els àmbits de la lexicografia, la fraseologia popular i el manteniment, en general, de la cultura. Ex.: Maria Moliner en l'elaboració d'un dels diccionaris de més prestigi de la llengua espanyola; Joana Raspall, en l'elaboració del de locucions i fra-

ses fetes en català; o les bibliotecàries,¹ tenint cura dels llibres; és a dir, de la paraula escrita; etc.

- Treballar aspectes gramaticals concrets com per exemple les distintes formes en què es podria expressar o neutralitzar el gènere. Actualment, s'està debatent si la '@' o la 'x' poden ser solucions, o cal valorar altres opcions en el marc de l'activisme lingüístic de gènere.

Amb l'objectiu de treballar sobre la perspectiva de gènere en la recerca i en la docència, s'han creat grups i associacions com Genet: <http://genet.csic.es/>

¹ L'Escola de Bibliotecàries es va crear a Barcelona el 1915 per tal de formar el personal femení que havia de treballar a la xarxa de biblioteques populars que va impulsar la Mancomunitat de Catalunya. Va ser una Escola femenina fins el 1982.

04. BONES PRÀCTIQUES

Un cop introduïdes les idees principals en relació als biaixos de gènere i hem presentat les principals propostes per introduir una perspectiva de gènere, en aquest apartat concretem amb major detall com podem incorporar aquests aprenentatges en la docència. Presentem, a través de tres casos, exemples concrets d'objectius i continguts docents i mostrem els resultats d'aprenentatge derivats de la incorporació de la perspectiva de gènere.

En el pla d'estudis del Grau en Llengües Aplicades no s'explicita cap criteri d'igualtat ni s'especifica cap competència que hi tinga relació. No obstant això, a l'assignatura «Llengua i Societat» s'hi ha introduït la perspectiva de gènere. Concretament, en aquesta matèria, s'ha optat per treballar amb la metodologia d'estudi de cas (EC), també anomenada metodologia d'aprenentatge basat en problemes (ABP), que permet elaborar els continguts i desenvolupar les habilitats previstes en els objectius de l'assignatura mitjançant la resolució de casos reals o ficcionats. Tot seguit presentem tres dels casos que hem treballat a l'aula en què es planteja la perspectiva de gènere.

CAS 1

Objectius

- 1) Reflexionar sobre els patrons comunicatius que dones i homes hem interioritzat.
- 2) Observar si hi ha diferències estilístiques entre l'expressió escrita dels homes i de les dones, i quins efectes psicosocials se'n deriven.
- 3) Detectar els elements paraverbals i contextuals que intervenen en la valoració de les identitats socials.

Presentació del cas

A continuació et presentem segments de 2 estudis en què es plantegen característiques i efectes psicosocials dels estils comunicatius d'homes i dones:

- (1) En concret, trobem diferències significatives entre els escrits d'homes i de dones en l'ús dels pronoms i dels substantius. Encara que el nombre total de formes nominals dels textos masculins i femenins és pràcticament idèntic, les dones utilitzen molts més pronoms que els homes, que solen

utilitzar més formes substantives. En general, observem que, fins i tot en els escrits formals, les dones tenen més tendència a utilitzar fórmules «involucratives» i els homes a utilitzar fórmules més «informatives».²

- (2) Pel que fa a la visibilització d'homes i dones, hem observat que, en el Congrés de la Societat d'Evolució Australasiana de 2013, hi va assistir un nombre similar d'homes i dones, i no hi va haver pràcticament diferència de gènere en la distribució de les presentacions orals. No obstant això, les dones que van presentar treballs van invertir un 20% menys de temps que els homes. La raó d'aquesta diferència és que els homes van optar per presentacions llargues i les dones, en canvi, per presentacions breus. Aquesta tendència contribueix, sens dubte, a donar més visibilitat a allò que fan els homes que a allò que fan les dones en l'àmbit acadèmic.

Més endavant també s'hi diu: «El resultat no és només una reducció de la seua visibilitat immediata [de les dones], sinó que pot tenir implicacions significatives per a futures oportunitats de finançament i l'èxit de la publicació».³

Proposta de treball

- 1) Creus que aquestes observacions estan prou fonamentades?
- 2) Fes una petita cerca empírica que et permeta justificar la resposta.
- 3) Pren una posició sobre la conveniència de neutralitzar, o no, les diferències expressives entre homes i dones.

Resultats d'aprenentatge

- 1) Ser capaç de valorar si hi ha trets estilístics específics en textos escrits per dones i homes.
- 2) Ser capaç de descriure les diferències lingüístiques i comunicatives que es detecten en les presentacions orals i escrites d'homes i dones.

² ARGAMON, Shlomo; KOPPEL, Moshe; FINE, Jonathan i SHIMONI, Anat Rachel (2003) *Gender, Genre and Writing Style in Formal Written Texts*: <http://u.cs.biu.ac.il/~koppel/papers/male-female-text-final.pdf>

³ JONES, Theresa M.; FANSON, Kerry V.; LANFEAR Rob; SYMONDS, Matthew R.E. i HIGGIE, Megan (2014) *Gender differences in conference presentations: a consequence of self-selection?*: http://www.robertlanfear.com/publications/assets/Lanfear_etal_PeerJ_2014.pdf

- 3) Ser capaç d'identificar els significats que adquireixen els elements para-verbals i contextuals en la representació social del gènere.

CAS 2

Objectius

- 1) Reflexionar sobre el paper del llenguatge en la construcció i el manteniment de les desigualtats socials; especialment, de les desigualtats per raó de gènere.
- 2) Detectar formes i estructures lingüístiques que es poden correlacionar amb formes d'exclusió i de desigualtat.
- 3) Aprendre a fer propostes d'usos lingüístics no discriminadors, des d'una perspectiva de gènere.

Presentació del cas

Com a resultat de les propostes que, des dels estudis feministes, s'han impulsat sobre els usos lingüístics, la major part dels llibres d'estil de les institucions públiques fan recomanacions per a un ús no sexista del llenguatge. Moltes de les recomanacions es concreten en aquests punts:

En els documents i escrits de caràcter general els recursos que cal utilitzar per evitar eventuais usos sexistes del llenguatge són bàsicament els següents: a) la utilització del tractament de vós; b) la utilització de les formes femenines de càrrecs, títols i professions sempre que n'hi haja; i c) molt puntualment, la utilització de designacions genèriques o col·lectives. En canvi, en aquest tipus de documents no és recomanable recórrer en cap cas a la utilització simultània de les formes masculina i femenina, ni en singular ni encara menys en plural, ja que, a banda de ser totalment innecessari, en resulta una expressió i uns textos feixucs i antinatural. Exemples:

- Centre d'Atenció a l'Usuari [i no pas Centre d'Atenció a la Persona Usuària, ni Centre d'Atenció a l'Usuari i la Usuària]
- La relació entre professor i alumne [i no pas entre professor o professora i alumne o alumna, ni tampoc, naturalment, entre professor/a i alumne/a]...

- Benvolguts graduats [i no pas Benvolguts/udes graduats/ades, ni Benvolguts graduats/Benvolgudes graduades, ni Benvolguts graduats i graduades]

Proposta de treball

- 1) Creus que llenguatge reproduïx una visió sexista del món?
- 2) Estàs d'acord amb aquestes recomanacions?
- 3) Quins creus que poden ser els efectes sociocognitius d'aplicar-les o no aplicar-les?
- 4) Diries que són suficients aquestes recomanacions per aconseguir un llenguatge inclusiu i igualitari?

Resultats d'aprenentatge

- 1) Ser capaç d'adoptar una posició raonada sobre el paper del llenguatge en les representacions que els humans ens fem del món.
- 2) Ser capaç de descriure, mitjançant raonaments lingüístics, les formes i estructures del llenguatge que vehiculen i reproduïxen representacions discriminadores per raó de gènere.
- 3) Ser capaç de fer propostes lingüístico-gramaticals que contribueixen a fomentar usos més igualitaris del llenguatge.

CAS 3

Objectius

- 1) Reflexionar sobre com pot la traducció contribuir a transformar les visions sexistes, androcèntriques i heteronormatives dominants a la societat.
- 2) Avaluar els efectes sociocognitius de casos específics de traducció.
- 3) Proposar i discutir criteris que permeten seleccionar formes de traducció alternatives a les formes ofensives, discriminadores i excludents.

Presentació del cas

Hi ha estudis sobre la transmissió de patrons culturals i sexistes en la traducció i el doblatge. Per exemple, Marcella De Marco (2004), a «Sexisme en el doblatge i en la subtitulació», observa:

Des de fa uns anys la traducció audiovisual s'ha convertit en un objecte de recerca que ha despertat interès en diversos àmbits, atès que s'ha comprovat que la manera de doblar i subtitular una pel·lícula pot produir un fort impacte en els espectadors, pel que fa a la seua percepció de la realitat. El cinema no es limita a reproduir la vida real en una pantalla, sinó que reflecteix aquesta vida i dóna a conèixer els valors culturals d'una societat determinada. Per tant el doblatge i la subtitulació, que són els mitjans principals dels quals se serveix la cinematografia per difondre els seus missatges a altres cultures, acaben sent els agents més importants a l'hora de transmetre llocs comuns, punts de vista i estereotips sobre assumptes com la classe, l'ètnia i el gènere.

Descobrim així que en les paraules i expressions sexistes és on més clarament es reflecteixen estereotips de gènere, i que la representació de la dona que es desprèn d'aquestes expressions és molt semblant en la cultura nord-americana i en l'espanyola, tot i les diferències lingüístiques entre els idiomes.

Algunes de les pel·lícules que he analitzat ens en proporcionen molts exemples. En «Armas de mujer», per exemple, s'ha doblat l'expressió «you talk fine» com «hablas de puta madre». Tot i que el subtítol és literal («parles bé»), la versió doblada s'acosta més al registre col·loquial de la llengua d'arribada, ja que és un modisme molt comú en la cultura hispanòfona. Crida l'atenció el fet que és una expressió amb un clar matís sexista i que qui la fa servir és justament una dona, el que demostra que certes imatges recargolades sobre la feminitat passen desapercebudes per a qualsevol persona, independentment del seu sexe.⁴

Altres exemples de traduccions no literals, però que es justifiquen com a modismes comuns a la llengua d'arribada són els següents:

Game of Thrones: *You are a fucking bastard* > «(Eres un) hijo de puta»

Top Gear: *Don't be such a pussy* > «No seas nenaza»

Extrets d'Adrián Fuentes-Luque: El Lenguaje tabú en la traducción audiovisual: límites lingüísticos, culturales y sociales.⁵

4 http://cvc.cervantes.es/trujaman/antiores/mayo_04/17052004.htm

5 <https://cvc.cervantes.es/lengua/eaesla/pdf/01/70.pdf>

Proposta de treball

- 1) Creus que l'activitat de la traducció ha de contribuir a la construcció d'un món més igualitari?
- 2) Com creus que s'ha de plantejar la traducció per contribuir a fer que la societat siga més igualitària?
- 3) Presenta 5 exemples de traduccions (reals o inventades) que cregues que poden contribuir a no reproduir visions sexistes, androcèntriques i heteronormatives de la societat.

Resultats d'aprenentatge

- 1) Ser capaç de detectar casos de traducció ofensiva i/o discriminadora per raó de gènere.
- 2) Ser capaç de proposar formes alternatives de traducció que no siguen ofensives ni discriminadores per raó de gènere.
- 3) Ser capaç d'avaluar els possibles efectes sociocognitius de les formes alternatives proposades i de prendre decisions conseqüents.

05. RECURSOS DOCENTS

En els apartats anteriors hem insistit a mostrar que el llenguatge és l'instrument mitjançant el qual el humans accedim al món. És, per tant, el vehicle que ens permet elaborar coneixement i interactuar amb l'entorn. Per aquesta raó diem que té un valor transversal i que l'ús que en fem afecta les distintes matèries. Pel que fa a com emprar un llenguatge sensible al gènere, serveis i gabinets lingüístics, institucions com l'Institut Català de les Dones o l'Instituto de la Mujer i estudioses del tema com Eulàlia Lledó, han fet recomanacions diverses sobre com i quan usar formes genèriques i formes dobles, sobre com referir-se a persones concretes i a persones indeterminades, sobre la selecció lèxica, sobre formes de redacció i d'interacció, etc. Tot seguit us n'enllacem algunes:

Perspectiva lingüística:

- Propostes d'Eulàlia Lledó:
http://www.mujerpalabra.net/pensamiento/lenguaje/eulalialledocunill/lengua_gnral.htm
- Propostes de la Universitat Politècnica de Catalunya:
<http://www.upc.edu/slt/ca/recursos-redaccio/criteris-linguistics/genere>
- Propostes de la Universitat Autònoma de Barcelona:
<http://www.uab.cat/doc/llenguatge>
- Propostes de l'Instituto de la Mujer:
<http://e-mujeres.net/nombra-en-red/>

Perspectiva discursiva i educativa:

- Reflexions i propostes de la Universitat de Barcelona:
<http://www.ub.edu/cdona/>
- Reflexions i propostes de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya:
<http://mon.uvic.cat/ceig/>
- Reflexions i propostes de la Universitat d'Alacant:
<https://web.ua.es/va/unidad-igualdad/docencia-igualdad/presentacio.html>
- Reflexions i propostes de Netzwerk Frauen und Geschlechterforschung NRW:
<http://www.gender-curricula.com/en/gender-curricula-startseite/>

- Reflexions i propostes de la Universitat Autònoma de Barcelona:
<http://www.uab.cat/web/l-observatori/perspectiva-de-genero-en-la-docencia-i-la-recerca-1345703853830.html>

Materials audiovisuals

Els materials audiovisuals ens faciliten la interpel·lació a diferents nivells. Les imatges, com a recursos semàntics, són molt poderoses i ens proporcionen narratives i contranarratives des de formats que solen ser atractius per als estudiants.

- Universitat Pompeu Fabra (Març 2016). «La perspectiva de gènere a la docència» [Vídeo]. Recuperat de <https://youtu.be/dsE6w0XTPDk>
- AlendaBros (Febrer 2013). «EL ORDEN DE LAS COSAS – Corto contra la violencia de género» [Vídeo]. Recuperat de <https://youtu.be/hfGsrMBsX1Q>
- laSexta (Febrer 2016). «Así transcurre un taller de perspectiva de género y violencia de género» – Salvados [Vídeo]. Recuperat de <https://youtu.be/wXj5nqCjsA8>
- laSexta (Febrer 2016). Marina Marroquí: «Modificas cada cosa de tu vida por él, por no enfadarle» – Salvados [Vídeo]. Recuperat de <https://youtu.be/ZdjTFdbm0IA>

06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE

La sensibilització de l'alumnat envers els temes de gènere és una tasca que s'ha de dur a terme des de les diferents assignatures que es cursen al llarg dels graus. Actualment, en els graus de Traducció i de Llengües Aplicades de la UPF hem implicat dues assignatures de 1r i anirem ampliant assignatures progressivament fins a 4t. Atès que tot just ho estem implementant, en aquests moments encara no disposem de resultats significatius. Sí que podem, però, facilitar el llistat de TFG i TFM que tenim al repositori. Aquest llistat de treballs realitzats per estudiants del Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge configura tot un seguit d'exemples de com es pot aplicar la perspectiva de gènere en aquest àmbit d'estudi i pot servir de guia per a docents que vulguen incentivar la perspectiva de gènere en els treballs dels seus estudiants.

Així doncs, trobem que la perspectiva de gènere en la llengua es pot treballar des d'un vessant més lingüístico-discursiu, tenint en compte els usos sexistes o no-sexistes de la llengua, com es configuren, amb quins criteris i quines repercussions poden tenir a l'hora de construir socialment el gènere o la sexualitat d'una persona. A tall d'exemple, proposem els treballs que comentem a continuació:

Sexe, gènere i llengua: anàlisi del llenguatge de la CUP (TOMÀS GUIX, Mireia);

On es fa una apropament al tractament de gènere que utilitza la CUP en els seus discursos (com ara les denominacions neutres, el femení genèric, entre d'altres). D'aquesta manera, s'analitzen els diversos criteris que utilitza aquest partit en els seus discursos quant al gènere i es posa de manifest la existència d'alternatives en relació amb els usos tradicionals.

Linguistic gender stereotypes in teen situation comedy: analysis of Liv and Maddie (2013) and its translation into Spanish (BOSCH FÀBREGAS, Mariazell-Eugènia)

On s'analitzen les funcions semàntiques i pragmàtiques d'elements lingüístics determinats d'una comèdia de situació adolescent a l'hora de detectar estereotips lingüístics lligats a qüestions de gènere i es comprova si hi ha alguna coincidència amb estudis previs sobre llengua i gènere. Per tant, a més de tractar el gènere a la llengua específicament, es propicia l'apropament a altres investigacions de gènere.

Sortir de l'armari: caracterització discursiva en funció de la variable gènere (MATA LLORCA, Aida de la)

On s'utilitza l'anàlisi crítica del discurs per observar com es construeix discursivament la identitat homosexual, mitjançant relats personals de joves homosexuals que expliquen la seua experiència a l'hora de parlar públicament de la seua sexualitat.

Socialización de género en la tercera infancia: la representación del género en el discurso de la narrativa infantil española del siglo XXI (TEMPORAL SELGA, Ruth)

On s'analitza la representació de gènere en una etapa molt important del desenvolupament humà: la infantesa. D'aquesta manera es posa de manifest com es construeix la visió social del gènere, així com es propicien mentalitats ideològiques determinades que acaben per configurar el constructe social dels infants.

Una altra manera d'incorporar la perspectiva de gènere en l'àmbit de la Traducció i les Ciències del Llenguatge és amb l'elecció de temes que tinguen a dones (i la seua literatura o la traducció de les seues obres, per exemple) com a objecte d'estudi o que estiguen relacionats amb el feminisme o afecten directament a les dones. En aquesta línia també podem oferir alguns exemples que s'han dut a terme a la nostra facultat:

Las representaciones sociales del feminismo en los artículos de opinión y su rechazo o aceptación por parte de la audiencia: Un análisis desde la metáfora conceptual (GÓMEZ ÁLVAREZ, Nereida N.)

On es presenta la ideologia feminista com a ideologia que promou un discurs de resistència i de transformació social i s'analitzen les diferents metàfores conceptuals de sis articles d'opinió d'autores feministes, que posen de manifest la relació entre les representacions socials del feminisme que sorgeixen d'aquests discursos i la recepció per part de l'audiència.

El aborto en debate en la política brasileña: actores, discursos e ideologías (BORTOLINI, Elisa)

On es planteja l'objectiu d'identificar i analitzar els actors socials presents en els documents del poder legislatiu brasiler en referència a l'avortament, així com també es vol mostrar si existeix una ideologia present en aquest discurs i com es legitima o s'oculta.

Traducción y recepción en España de la novela afroamericana escrita por mujeres: comparación entre Alice Walker y Toni Morrison (LLOPART BABOT, Sandra)

On es duu a terme un apropament a la recepció en Espanya de la literatura afroamericana escrita per dones, a través de la comparació dels casos de Toni Morrison i Alice Walker, dos pilars no només de la literatura dels Estats Units, sinó també a nivell internacional. Així doncs, posa el focus en dues dones escriptores i s'investiguen els factors que han propiciat la traducció i difusió d'aquestes obres i quina repercussió han tingut en la recepció de les seues novel·les per part del públic.

07. EINES DE CONSULTA

Enllaços a guies docents d'assignatures relacionades amb «gènere» i «llenguatge»

Assignatures de Grau

Comunicar amb perspectiva de gènere requereix entendre com els discursos que emetem perpetuen la ideologia patriarcal i androcèntrica de la societat que situa les dones i totes aquelles persones no definides des del subjecte home, en l'alteritat i la marginalitat. Per això cal identificar on i com s'expressa, de forma implícita i explícita, la desigualtat i la discriminació per raons de gènere en els discursos lingüístics i audiovisuals. Aprendre a aplicar, de forma pràctica les diferents recomanacions per a una comunicació no sexista i l'ús d'un llenguatge inclusiu per guanyar precisió i exactitud en els nostres missatges:

- La literatura francesa escrita per les dones analitzada des de la perspectiva de gènere (Universitat d'Alacant) <http://cv1.cpd.ua.es/ConsPlanesEstudio/cvFichaAsiEEES.asp?wcodasi=39220&wLengua=V&scaca=2017-18#>
- Anàlisi del discurs: Aspectes Sociocognitius (UPF-Màster en Filosofia Política) [https://gestioacademica.upf.edu/doa/consultaPublica/look\[conpub\]MostrarPubGuiaDocAs](https://gestioacademica.upf.edu/doa/consultaPublica/look[conpub]MostrarPubGuiaDocAs)
- Eines per comunicar amb perspectiva de gènere (Taller UAB amb reconeixement de crèdits ECTS): <http://www.uab.cat/web/l-observatori/estudiants/tallers-amb-reconeixement-de-credits-ects-1345685927557.html>

Assignatures de Màster/Postgrau

- Estudis de gènere i sexualitat (Màster Oficial en Literatura Comparada: Estudios Literales y Culturales, UAB) http://158.109.159.121/molcelc/wp-content/uploads/2012/07/GeneroSexualidad_2012-2013.pdf
- Género y Literatura (Máster en Estudios Interdisciplinarios de Género, UAM) <http://www.uam.es/UAM/IUEM-Organización-y-ordenación-académica/1242675355483.htm?language=es&nodepath=Organización%20y%20Ordenación%20Académica>

- Llenguatges i sexisme (Màster Universitari en Igualtat i Gènere en l'Àmbit Públic i Privat, UJI) https://e-ujer.uji.es/pls/www/gri_www.euji22883_html?p_curso_aca=2017&p_asignatura_id=SRM007&p_idioma=CA&p_titulacion=42169
- Género y Lenguaje (Máster en Estudios de Género y Políticas de Igualdad, Universidad de La Laguna) <https://e-guia.ull.es/filosofia/query.php?codigo=265431104>
- Llengua, estils de comunicació i gènere (Màster Universitari en Estudis de Gènere i Gestió de Polítiques d'Igualtat, UdL) <http://guiadocent.udl.cat/pdf/14642>
- Gènere i comunicació (Màster Universitari en Gènere i Polítiques d'Igualtat, Universitat de València) <https://webges.uv.es/uvGuiaDocenteWeb/guia?APP=uvGuiaDocenteWeb&ACTION=MOSTRARGUIA.M&MODULO=43364&CURSOACAD=2018&IDIOMA=V>
- Anàlisi feminista del discurs en la ciència i en la cultura (Màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, iiEDG) http://www.iiedg.org/ca/master/PDM3_AnalisFemDiscu_PRESCAT.pdf
- Llenguatge, gènere i mitjans de comunicació (Màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, iiEDG) http://www.iiedg.org/ca/master/PDM3_LlenguGenreMedis_PRESCAT.pdf
- Traducció, autotraducció i gènere (Màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania, iiEDG) http://www.iiedg.org/ca/master/PDM5_TraduccioAutotraduc_PRESCAT.pdf

Glossari

Per tal que es prenga consciència dels usos lingüístics que poden vehicular biaixos de gènere i les possibilitats de dissidència que es poden proposar, es treballen conceptes com :

Activisme lingüístic: «El concepte d'activisme lingüístic s'aplica a diverses pràctiques de caràcter col·lectiu que tenen com a denominador comú provocar un canvi social, assumint la diversitat lingüística com a valor cultural, social i històric i a més, elaborant estratègies polítiques concretes, amb l'objectiu d'actuar sobre l'estatus, el corpus o l'adquisició, i/o sobre les representacions d'una o diverses llengües: ideologies lingüístiques produïdes, legitimades i posades en

circulació per aquells sectors de la societat que posseeixen posicions de poder.» (Font: Cátedra de Etnolingüística de la Escuela de Antropología de la UNR, (s/d). *Activismo lingüístico*. Recuperat de <https://etnolinguisticablog.wordpress.com/activismo-linguistico/>).

Llenguatge sexista: «El llenguatge sexista es reconeix com una forma d'exclusió que reforça la situació de discriminació cap a les dones i promou la generació d'estereotips.» (Font: Instituto Nacional de las Mujeres INMUJERES. (2007). *Glosario de género* (p. 91). México: Colonia Guadalupe Inn. Recuperat de http://cedoc.inmujeres.gob.mx/documentos_download/100904.pdf).

Sexisme en el llenguatge: «El llenguatge és com un mirall que reflecteix la societat que l'utilitza; una eina que vehicula el nostre pensament, organitzant-lo i estructurant-lo, incorporant creences, valors, prejudicis i estereotips. Per això, la persistència de pràctiques discriminatòries en l'ús de llenguatge no és cap altra cosa que un senyal de la presència generalitzada de sexisme en la nostra cultura. L'asimetria entre els conceptes masculins i els femenins, el genèric masculí com a pretès universal o l'exclusió de les dones en tant que subjectes del discurs, són els principals biaixos discriminatoris en l'ús del llenguatge» (Eulàlia Lledó). (Font: Unitat d'Igualtat de la Universitat de València. (s/d). *Glossari sobre relacions de gènere i polítiques d'igualtat*. Recuperat de <https://www.uv.es/igualtat/MireiaLola/glossari.pdf>).

Llenguatge patriarcal: «És un sistema cultural, polític, històric i social que es fonamenta en la construcció de desigualtats en base a les biològiques entre homes i dones establint jerarquies. En aquest ordenament, la superioritat l'assumeix el gènere masculí i la inferioritat va associada al gènere femení. Els sistemes patriarcalcs introdueixen el domini sobre les dones i els nins i les nines i condueixen a que aquests no solament ho acatin sinó que finalment consentin en defensar-lo o en formar-ne part com si fos inevitable i natural.» (Font: Institut Balear de la Dona (ed.) (s/d). *Llenguatge per la Igualtat. Guia general* (p. 35) Recuperat de http://oficinaigualtat.uib.cat/digitalAssets/297/297560_llenguatge-per-la-igualtat-guia-general.pdf).

Llenguatge inclusiu: «El llenguatge inclusiu és un llenguatge lliure de paraules, frases o tons que reflecteixin visions preconcebudes, estereotipades o discriminatòries de persones o grups (en aquest cas, del conjunt de les dones). També és un llenguatge que exclou a algunes persones de ser vistes com a part d'un grup.» (Font: Institut Balear de la Dona (ed.) (s/d). *Llenguatge per la Igualtat. Guia general* (p. 34) Recuperat de http://oficinaigualtat.uib.cat/digitalAssets/297/297560_llenguatge-per-la-igualtat-guia-general.pdf).

Llenguatge androcèntric: «Terme que deriva del grec *andros*. Es refereix a l'home, per oposició a la dona, i amb qualitats d'honor i valentia. Centrisme, perquè es privilegia el punt de vista de l'home, com a partida del discurs lògic-científic que considera insignificant l'altra realitat (la de la dona).» Supòsit que considera allò propi i característic dels homes com a centre de l'univers, paràmetre d'estudi i d'anàlisi de la realitat i experiència universal de l'espècie humana. Confon la humanitat amb l'home-masclé. És una forma específica de sexisme que es manifesta especialment en l'ocultació de les dones i en la seua falta de definició. (Font: Institut Balear de la Dona (ed.) (s/d). *Llenguatge per la Igualtat. Guia general*, p. 34. Recuperat de http://oficinaigualtat.uib.cat/digitalAssets/297/297560_llenguatge-per-la-igualtat-guia-general.pdf)

Llenguatge 'queer': «Aquesta teoria parteix del postulat que no només el gènere sinó també el sexe són construccions socials i, per tant, els gèneres poden ser intercanviats i transgredits. D'aquesta posició es deriva que, en cap cas, es pot parlar només de dos gèneres o de dos sexes. Aquesta teoria ha estat defensada des dels moviments LGTBI.» (Font: Aparicio, Marta; Leyra, Begoña; Ortega, Rosario (eds.) (2009). *Cuadernos de género: Políticas y acciones de género. Materias de formación*, p. 183. Madrid: Universidad Complutense. Recuperat de http://eprints.ucm.es/9638/1/estudios_e_informes_n%C2%BA_4.pdf).

Gènere gramatical: «Classe a la qual pertany un nom substantiu o un pronom pel fet de concordar-hi en forma, i generalment només una, la flexió de l'adjectiu i del pronom. En les llengües indoeuropees aquestes formes són tres en determinats adjectius i pronoms: masculina, femenina i neutra.» (Font: Institut Balear de la Dona (ed.) (s/d). *Llenguatge per la Igualtat. Guia general* (p. 35) Recuperat de http://oficinaigualtat.uib.cat/digitalAssets/297/297560_llenguatge-per-la-igualtat-guia-general.pdf).

«Categoria gramatical que en algunes llengües dóna lloc a la distribució dels substantius en classes nominals, en funció d'un cert nombre de propietats formals que es manifesten per mitjà d'afixos flexius, de la concordança amb l'adjectiu o de la referència pronominal.» (Font: DIEC2).

El gènere gramatical en les llengües romàniques: «El català, com a llengua romànica, es caracteritza pel fet que els substantius, adjectius, pronoms i articles tenen gènere gramatical. Quan els substantius es refereixen a persones s'utilitza el gènere masculí o el femení d'acord amb el sexe. Aquest fet que sembla tan obvi no passa en altres llengües, com ara l'anglès, que en general no marca gramaticalment els substantius segons que designen homes o dones.» (Font: Servei d'idi-

omes de la Universitat Politècnica de Catalunya. (s/d). *Criteris lingüístics. Tractament de gènere*. Recuperat de <https://www.upc.edu/slt/ca/recursos-redaccio/criteris-linguistics/genere>).

Masculí genèric: «Per fer referència a persones indeterminades, és a dir, que poden ser tant dones com homes, tradicionalment s'ha fet servir el masculí com a genèric, tal com recullen les gramàtiques. Actualment, aquest ús del masculí com a genèric es considera que oculta o minimitza la presència de les dones i en alguns contextos es percep com a discriminatori.» (Font: Servei d'idiomes de la Universitat Politècnica de Catalunya (s/d). *Criteris lingüístics. Tractament de gènere*. Recuperat de <https://www.upc.edu/slt/ca/recursos-redaccio/criteris-linguistics/genere>).

Femení genèric: «Ús del femení per a conjunts indeterminats o que engloben tant dones com homes, en comptes del masculí genèric tradicional. És una forma d'activisme lingüístic que expressa una reacció social al sexisme i androcentrisme dominants.» (Font: proposta de Montserrat Ribas Bisbal).

08. PER A APROFUNDIR

ACUÑA FERREIRA, Virgínia (2009). *Género y discurso: las mujeres y los hombres en la interacción conversacional*. Muenchen: LINCOM Europa.

ALARIO, Carmen i MARCO, Aurora (1998). “El discurso del DRAE como representación de un determinado modelo de mundo”, a VARGAS, Ana *et al.*, *Lo femenino y lo masculino en el Diccionario de la Lengua de la Real Academia Española*. Madrid: Instituto de la Mujer, pp. 263-318.

ALARIO, Carme; BENGOCHEA, Mercedes; LLEDÓ, Eulàlia i VARGAS, Ana (1995). *Nombra en femenino y en masculino*. Instituto Andaluz de la Mujer-Junta de Andalucía: Instituto de la Mujer - Ministerio de Asuntos Sociales.

AYUNTAMIENTO DE ALCOBENDAS. *Mira de quién hablas. Propuestas para una comunicación no sexista*. Alcobendas: Ayuntamiento de Alcobendas.

BENGOCHEA, Mercedes (1998). «Las miradas cruzadas: análisis de la presencia femenina en una muestra del DRAE. Ideología e intervención humana en la confección del DRAE», a Ana VARGAS *et al.*, *Lo femenino y lo masculino en el Diccionario de la Lengua de la Real Academia Española*. Madrid: Instituto de la Mujer, p. 101-157.

C.O.E.N.S. (Colectivo Escuela no Sexista de Murcia) (1992). *El sexismo iconográfico en los libros de texto*. Murcia: C.O.E.N.S.

CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles. (1992). «Términos y expresiones sexistas en español: los duales aparentes y los tacos», *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. Vol. III, A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa”, p. 371-380.

CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (1991). «La enseñanza del género gramatical. Consecuencias lingüísticas y sociales», *Actas de las V y VI Jornadas Didácticas de Lengua y Literatura para Profesores de Enseñanza Secundaria*. Lleida: Seminario Permanente de Lengua y Literatura Castellanas, p. 121-128.

CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (1999). «Diccionario, pensamiento colectivo e ideología (o los problemas de definir)», en VILA, Mª Nieves; CALERO, Mª Ángeles; MATEU, Rosa M^a; CASANOVAS, Montserrat i ORDUÑA, José Luis (eds.). *Así son los diccionarios*. Universidad de Lleida, p. 149-201.

- CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (2002a). «Diccionario y subjetividad: el tratamiento lexicográfico del vocabulario sexual», a CASAS GÓMEZ, Miguel (dir.) i ESCORRIZA MORERA, Luis (ed.). *VI Jornadas de Lingüística*. Universidad de Cádiz, p. 13-64.
- CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (2002b). «Homosexualidad y heterosexualidad en los diccionarios: ¿Tabú lingüístico o cuestión de género?», a VIGARA TAUSTE, Ana M^a i JIMÉNEZ CATALÁN, Rosa M^a (eds.), *Género, sexo y discurso*. Madrid: Ediciones del Laberinto, p. 47-101.
- CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (2002c). «La identidad femenina en el discurso lexicográfico», a SANTAEMILIA José; GALLARDO, Beatriz i SANMARTÍN, Julia (eds.). *Sexe i llenguatge: la construcció lingüística de les identitats de gènere*. Universitat de València, Col. Quaderns de Filologia: Estudis Lingüístics VII, p. 25-46.
- CALERO, Mª Ángeles; FORGAS, Esther i LLEDÓ, Eulalia (2000). «La presencia del racismo en el discurso lexicográfico: su repercusión en la enseñanza», *Textos 31*, p. 64-74.
- CALERO FERNÁNDEZ, Mª Ángeles (1999). «Misoginia y androcentrismo en la lengua española», *Sexismo lingüístico. Análisis y propuestas ante la discriminación sexual en el lenguaje*. Madrid: Narcea, p. 87-142.
- CAREAGA CASTRILLO, Pilar (1995). «Nombra, una comisión para asesorar al Instituto de la Mujer sobre lenguaje», *Mujeres 18*, p. 11 del dossier Análisis: El Sexismo en el Lenguaje.
- CAREAGA CASTRILLO, Pilar (2002). *Libro del buen hablar: Una apuesta por un lenguaje no sexista*. Madrid, Fundación Mujeres.
- CASAS GÓMEZ, Miguel (1990). *Contribución al estudio del léxico eufemístico/disfemístico: las designaciones de la "prostituta" en el español moderno*. Barcelona: ETD Micropublicaciones.
- CC.OO. (s/a). *Lenguaje no sexista en el ámbito sindical*. Madrid: Secretaría Confederal de la Mujer.
- COATES, Jennifer i MADOC-JONES, Beryl (1996). *An introduction to women's studies*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- COATES, Jennifer (1993). *Woman, men and language: a sociolinguistic account of gender differences in Language*. London: Logman.

- COATES, Jennifer (1996). *Women talk: conversation between womwn friends*. Cambridge: Blackwell.
- COATES, Jennifer (1998). *Language and gender: a reader*. Oxford: Blackwell.
- COATES, Jennifer i CAMERON, Deborah (eds.) (1989). *Women in their speech communities: new perspectives on language and sex*. London: Logman.
- CONC (1997a). *Llenguatge no discriminatori, monogràfic de Criteris lingüistics*. Servei de Normalització Lingüística de la CONC 10, març.
- CONC (1997b). *Llenguatge no discriminatori, monogràfic de Criteris lingüistics*. Servei de Normalització Lingüística de la CONC 11, setembre.
- DE ANDRÉS CASTELLANOS, Soledad. (2002). «Arquitectas, ingenieras, ministras, obispas, toreras...». Espéculo, *El Cajetín de la Lengua*, <http://www.ucm.es/info/especulo/cajetin/arquite2.html>.
- DE ANDRÉS CASTELLANOS, Soledad. (2001) .«Sexismo y lenguaje el estado de la cuestión: reflejos en la prensa» (I) i (II). Espéculo <http://www.ucm.es/info/especulo/numero16/sexis984.html>.
- DEMELLO, George (1990). «Denotation of Female Sex in Spanish Occupational Nouns: the DRAE Revisited». *Hispania* 73 (2), p. 392-400.
- DEMONTE, VIOLETA (1991). «Sobre la expresión lingüística de la diferencia», *Actas de las VIII Jornadas de Investigación Interdisciplinaria. Los estudios sobre la mujer: De la investigación a la docencia*. Universidad Autónoma de Madrid, p. 287-299.
- DEMONTE, Violeta (1982). «Lenguaje y sexo. Notas sobre lingüística, ideología y papeles sociales», a VV.AA., *Liberación y Utopía*. Madrid: Akal, p. 61-79.
- ECKERT, Penelope, i MCCONNELL-GINET, Sally (2003). *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.
- ERRAZU COLÁS, Mª Ángeles (1995). *Recomendaciones para un uso no sexista de la lengua*. Zaragoza: Instituto Aragonés de la Mujer.
- ESTEBAN, Mª Teresa (1997). «Hacia un uso no sexista de la lengua», a Nieves IBEAS i Mª Ángeles MILLÁN (eds.). *La conjura del olvido. Escritura y feminismo*. Barcelona: Icaria, p. 549-565.

- FABRA I SALER, Maria Lluïsa (1992). «La interacción en las aulas de enseñanza secundaria: incidencias de género», en A. MORENO (coord.). *Del silencio a la palabra*. Instituto de la Mujer, p. 93-116.
- FEDERICI, Eleonora (ed.). (2011). *Translating gender*. Bern: Peter Lang.
- FERNÁNDEZ LAGUNILLA, Marina. (1991). «Género y sexo: ¿controversia científica o diálogo de sordos?», *Actas de las VIII Jornadas de Investigación Interdisciplinaria. Los estudios sobre la mujer: De la investigación a la docència*. Universidad Autónoma de Madrid, p. 319-327.
- FORGAS BERDET, Esther (1996). «Lengua, sociedad y diccionario: la ideología», a Esther FORGAS (coord.), *Léxico y diccionarios*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, p. 71-89.
- FORGAS BERDET, Esther (1999). «La (de)construcción de lo femenino en el diccionario», a Mª Dolores FERNÁNDEZ DE LA TORRE MADUEÑO, Antonia Mª MEDINA GUERRA i Lidia TAILLAER DE HAYA (eds.). *El sexismo en el lenguaje. Tomo II*. Málaga: Diputación Provincial, p. 577-590.
- FORGAS BERDET, Esther (2000). «La imagen social de la mujer en tres décadas de ejemplos lexicográficos», a Fco J. RUIZ DE MENDOZA (coord.). *Panorama actual de la lingüística aplicada. Conocimiento, Procesamiento y Uso del lenguaje*. Vol 2. Logroño (2000), p. 1021-1031.
- FORGAS, Esther (2000). «La imagen social de la mujer en tres décadas de ejemplos lexicográficos». *Panorama actual de la lingüística aplicada. Conocimiento, Procesamiento y Uso del lenguaje*. Logroño: Mugar, 2000.
- FORGAS BERDET, Esther (2001). «El lenguaje ‘políticamente correcto’ en los diccionarios escolares: El Diccionario Esencial Santillana de la Lengua Española y el Diccionario didáctico del español. Intermedio», a Marta. C. AYALA (coord.) *Diccionario y enseñanza*, Universitat d’Alcalá de Henares.
- GALINDO MERINO, Mª Mar i Díez FUENTES, Francisco (2016). «Género y aprendizaje de idiomas», a ROIG-VILA, Rosabel; BLASCO MIRA, Josefa Eugenia; LLEDÓ CARRES, Asunción; PELLÍN BUADES, Neus (eds.): *Investigación e Innovación Educativa en Docencia Universitaria. Retos, Propuestas y Acciones*. Alicante: Universidad de Alicante, Vicerrectorado de Calidad e Innovación Educativa, Instituto de Ciencias de la Educación (ICE), p. 2182 – 2194

- GALINDO, Mar (2016). «Is Study abroad a women experience? A gender perspective of language learning abroad», a International Center for Research and Development (ed.): *Language, Literature & Society*. Sri Lanka: ICRD, p. 230.
- GARCÍA MESEGUER, Álvaro (1977). *Lenguaje y discriminación sexual*. Barcelona: Montesinos,
- GARCÍA MESEGUER, Álvaro (1991). «Séxo, género y sexismo en español», *Actes de les VIII Jornades de Investigació Interdisciplinària. Los estudios sobre la mujer: De la investigación a la docencia*. Universitat Autònoma de Madrid, p. 329-342.
- GARCÍA MESEGUER, Álvaro (1993). «Género y sexo en el nuevo Diccionario de la Real Academia». *Política científica* 37, p. 51-56.
- GARCÍA MESEGUER, Álvaro (1994). *¿Es sexista la lengua española? Una investigación sobre el género gramatical*. Barcelona: Paidós.
- GARCÍA MOUTON, Pilar (1988). «Sobre la mujer en la encuesta dialectal». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 43, p. 291-297.
- GARCÍA MOUTON, Pilar (1999). *Cómo hablan las mujeres*. Madrid: Arco/Libros.
- GARCÍA MOUTÓN, Pilar (2003). *Así hablan las mujeres. Curiosidades y tópicos del uso femenino del lenguaje*. Madrid: La esfera de los libros.
- GARCÍA, Maribel; TROIANO, Helena i ZALDÍVAR, Miquel (1993). *El sexismo en los libros de texto: análisis y propuesta de un sistema de indicadores*. Madrid: Instituto de la Mujer, Serie Estudios n. 37.
- GARRETA, Núria i CAREAGA, Pilar (1987). *Modelos masculino y femenino en los textos de E.G.B.* Madrid: Instituto de la Mujer, Serie Estudios n. 14.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1992). *Indicacions per evitar la discriminació per raó de sexe en el llenguatge administratiu*. Barcelona: Departament de la Presidència.
- GENERALITAT VALENCIANA (1987). *Recomanacions per a un ús no sexista de la llengua*. València: Departament de la Dona / Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- GODDARD, Ángela i MEÂN PATTERSON, Lindsey (2005). *Lenguaje y género* (Silvia Molina, trad.). Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- GONZÁLEZ, I. G. (1987). «Algunos aspectos de sexismo en español», a H. LÓPEZ MORALES i M. VAQUERO (eds.), *Actas del I Congreso Internacional sobre el español de América*. Madrid, Academia Puertorriqueña de la Lengua Española, p. 699-713.

- HARRINGTON, Kate (et al.) (2008). *Gender and language research methodologies*. New York: Palgrave Macmillan.
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, Eulalia i LÓPEZ MARTÍNEZ, Mª Isabel (coords.) (2007). «Dones lingüistes davant el llenguatge de la dona». A *Revista de Recerca Lingüística* (RIL). Vol 10 (2007) (MONOGRÀFIC) <https://web.ua.es/va/unidad-igualdad/docencia-igualdad/biblioteca/filologia/revista-de-recerca-linguistica-dones-linguistes-davant-el-llenguatge-de-la-dona.html>
- HOLMES, Janet i MEYERHOFF, Miriam (2003). *The Handbook of language and gender*. Malden (Mass.): Blackwell.
- IRIGARAY, Luce (1987). *Yo, tú, nosotras*. Madrid: Cátedra.
- JIMÉNEZ CORTÉS, Rocío (2007). «Discurso de género y práctica docente», a *Revista de Investigación Educativa*, 25, p. 59-76: <http://revistas.um.es/rie/article/view/96471/92661>
- LAKOFF, Robin (1975). *Language and woman's place*. New York: Harper and Row, traducció espanyola: *El lenguaje y el lugar de la mujer*. Barcelona: Ricou.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1988). *Fabra i el sexisme*. Barcelona: Llibreria, 122, p. 48.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1991). «Algunes orientacions bàsiques per a un redactat no sexista», a *MOT. doc*, 4. Barcelona: Servei de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona, p. 27-31.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1992). *El sexismo y el androcentrismo en la lengua: análisis y propuestas de cambio*. Barcelona: ICE de la UAB [Cuadernos de Coeducación 3].
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1995). «Reflexiones sobre redactados androcéntricos», a *Mujeres*, 18. Madrid: Instituto de la Mujer.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1996). *Profesiones en femenino (opúsculo-diccionario sobre la denominación del femenino y del masculino en los oficios, cargos y profesiones)*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1998). «Coincidències entre el Diccionari General de la Llengua Catalana i el Diccionario de la Lengua Española en l'ús discriminatori de la llengua», a *Revista del Col·legi*, 103. Barcelona.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1998). «Las miradas cruzadas: análisis de la presencia femenina en una muestra del DRAE», a *Lo femenino y lo masculino en el Diccionario de la Lengua de la Real Academia Española*. Madrid: Instituto de la Mujer [Serie Estudios 53], p. 37-99.

- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (1999). «Ministras y mujeres», a *En femenino y en masculino*. Madrid: Instituto de la Mujer [Cuaderno de educación no sexista 8] 1999.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia (2002). «Ministras, arrieras y azabacheras. De la feminización de tres lemas en el DRAE (2001)», *Espéculo. El cajetín de la Lengua*. <http://www.ucm.es/info/especulo/cajetin/lledo.html>.
- LLEDÓ CUNILL, I. (coord.); CALERO FERNÁNDEZ, M.ª Ángeles; i FORGAS BERDET, Esther (2004). *De dones i diccionaris. Evolució del femení en la 22.ª edició del DRAE*. Instituto de la Mujer (Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales), Madrid <https://www.usc.es/export9/sites/webinstitucional/gl/servizos/oix/descargas/2004DeMujeresyDiccionariosEvolucionFemenino.pdf>
- LLEDÓ, Eulàlia (2005). *De llengua, diferència i context*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut Català de les Dones.
- LLEDÓ, Eulàlia (2005). *L'espai de les dones als diccionaris: silencis i presències*. Vic: Eumo.
- LÓPEZ GARCÍA, Ángel i MORANT, Ricardo (1991). *Gramática femenina*. Madrid: Cátedra.
- MALDONADO GONZÁLEZ, Concepción (dir.) (1997). *CLAVE. Diccionario de uso del español actual*. Madrid: S.M. 2000. CLAVE.
- MAÑERU, Ana i RUBIO, Esther (1992). *Transversales. Educación para la igualdad de oportunidades de ambos sexos*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia - Ministerio de Asuntos Sociales.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. Antonia. (1994). «Observaciones sobre las propiedades atribuidas al habla femenina en el dominio hispánico», a *Actas del I Congreso Anglo-hispano Huelva*, 1992. Madrid: Castalia.
- MARTÍNEZ GARCÍA, Adela (coord.); AZA, Aparicio (et al.) (2004). *Cultura, lenguaje y traducción desde una perspectiva de género*. Málaga: Universidad de Málaga.
- McELHINNY, Bonnie S. (ed.) (2007). *Words, worlds, and material girls: language, gender, globalization*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- MILLS, Sarah (2008). *Language and Sexism*. Nova York: Routledge.
- MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES (1989). *Propuestas para evitar el sexismo en el lenguaje*. Madrid: Instituto de la Mujer.

- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA (1988a). *Guía Didáctica para una Orientación no Sexista*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA (1988b). *Recomendaciones para el uso no sexista de la lengua*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, Serie Coeducación.
- MINISTERIO PARA LAS ADMINISTRACIONES PÚBLICAS (1990). *Uso no sexista del lenguaje administrativo*. Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas - Instituto de la Mujer / Ministerio de Asuntos Sociales.
- MOLINA MORENO, Mª Mercedes (1999). «La educación para la igualdad entre los sexos en el Diccionario Didáctico del Español: Elemental», a FERNÁNDEZ DE LA TORRE MADUEÑO, Mª Dolores; MEDINA GUERRA, Antonia M^a i TAILLAFER DE HAYA, Lidia (eds.), *El sexismo en el lenguaje*. Tomo II. Málaga: Diputación Provincial, 591-598.
- MORENO FERNÁNDEZ, Francisco (1988). «El lenguaje y los sexos». *Sociolingüística en EE.UU (1975-1985)*. Guía bibliográfica crítica. Málaga: Librería Ágora, p. 143-154.
- MOYER, Melissa (1988). «Del lenguaje de la mujer», a DURÁN, M. Àngels (dir.). *De puertas adentro*. Madrid: Instituto de la Mujer, Serie Estudios n. 12, p. 453-464.
- OLMEDO ROJAS, Ana María (1999). «Más sobre la óptica de varón de los lexicógrafos», a FERNÁNDEZ DE LA TORRE MADUEÑO, Mª Dolores; MEDINA GUERRA, Antonia M^a i TAILLAFER DE HAYA, Lidia (eds.). *El sexismo en el lenguaje*. Tomo II. Málaga: Diputación Provincial, p. 599-611.
- PASCUAL, José Antonio i OLAGUÍBEL, M^a del Carmen (1991). «Ideología y diccionario», a AHUMADA, Ignacio (ed.). *Diccionarios españoles: contenidos y aplicaciones*. Jaén: Universidad de Jaén, p. 73-89.
- PEÑAS IBÁÑEZ, M.ª Azucena (2009). «Semántica del discurso: la variable género. Una investigación sobre el sexismo semántico». *Lingüística en la Xarxa* (Lin-Red) VI. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- PLATAFORMA POR UN LENGUAJE NO DISCRIMINATORIO (1996). *Alternativas para un lenguaje no discriminatorio*. Valladolid: Ayuntamiento de Valladolid.
- SECRETARIA DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA (2005). *Marcar les diferències: la representació de dones i homes a la llengua*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència.

- SECO, Manuel; ANDRÉS, Olimpia; i RAMOS, Gabino (1999). *Diccionario del Español Actual*. Madrid: Grupo Santillana de Ediciones. 2 vols. DEA.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty (1994). «Can the Subaltern Speak», a WILLIAMS, Patrick i CHRISMAN, Laura (comps.) *Colonial Discourse and Post-colonial Theory*. New York: Columbia University Press.
- SUÁREZ BRIONES, Beatriz (et al.) (eds.). (2000). *Escribir en femenino*. Barcelona: Icaria.
- SUNDERLAND, Jane (2006). *Language and Gender*. Nova York: Routledge.
- TANNEN, Deborah (1993a). *Gender and conversational interaction*. Oxford: Oxford University Press.
- TANNEN, Deborah (1993b). *Tú no me entiendes: por qué es tan difícil el diálogo hombre-mujer*. Buenos Aires: Javier Vergara (ed.).
- TANNEN, Deborah (1994). *Gender and Discours*. Oxford/N.Y.: Oxford University Press, traducció espanyola (1996) *Género y discurso*. Barcelona: Paidós.
- TANNEN, Deborah (1996). *La comunicación entre hombres y mujeres a la hora del trabajo*. Buenos Aires: Javier Vergara (ed.).
- UNESCO (1991). *Guidelines on non-sexist language*. Paris: Unesco (*Recomendaciones para un uso no sexista del lenguaje*. París: Servicio de Lenguas y Documentos de Unesco i Recomanacions per a un ús no sexista del llenguatge Barcelona: Centre Unesco de Catalunya, 1992).
- VILA, Mª Rosa (1990). «Más cuestiones de morfosintaxis histórica del género». *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*. II. Madrid: Gredos, p. 805-815.
- VV.AA. (1992). *La educación lingüística. Trayectorias y mediaciones femeninas*. Barcelona: Icaria, 1997, Colección Cuadernos de Pedagogía n. 14.
- WEST, Candace; MICHELLE, M. Lazar; CHERIS, Kramarae (2000). «El gènere en el discurs», a VAN DIJK, Teun (ed.). *El discurs com a interacció social. Estudis del discurs II. Una introducció multidisciplinària*, p. 179-212. Barcelona: Gedisa.

Xarxa Vives

d'universitats

Universitat Abat Oliba CEU
Universitat d'Alacant
Universitat d'Andorra
Universitat Autònoma de Barcelona
Universitat de Barcelona
Universitat CEU Cardenal Herrera
Universitat de Girona
Universitat de les Illes Balears
Universitat Internacional de Catalunya
Universitat Jaume I
Universitat de Lleida
Universitat Miguel Hernández d'Elx
Universitat Oberta de Catalunya
Universitat de Perpinyà Via Domitia
Universitat Politècnica de Catalunya
Universitat Politècnica de València
Universitat Pompeu Fabra
Universitat Ramon Llull
Universitat Rovira i Virgili
Universitat de Sàsser
Universitat de València
Universitat de Vic · Universitat
Central de Catalunya